

BUITEN

4^e JAARGANG N°. 25.

ZATERDAG 18 JUNI 1910.

Foto Aug. F. W. Vogt.

KERKJE TE ASSELT (L.).

INHOUD :

KERKJE TE ASSELT. ILLUSTRATIE	BLZ. 289
OVERZICHT VAN DE WEEK.	290
VAN PALMEN EN KAMEELEN (SLOT), DOOR G. FRIES	290
ZANDVERSTUIVINGEN, DOOR A. B. WIGMAN, GEÏLL. BLZ. 292—294	
HEKSENBEZEMS, DOOR D. J. VAN DER VEN, GEÏLL. BLZ. 294	
VLEGEMOTIES, DOOR G. F.	297
DE HEILIGE KEVER DER EGYPTENAREN, DOOR P. FRANSEN	
Jz., GEÏLLUSTREERD	297
MONTERLAND, DOOR F. F. BINS, GEÏLLUSTREERD	298

BERICHTEN VAN REDACTIE EN UITGEVERS.

Alle kopij, ook die met illustraties, zoomede afzonderlijke illustraties (fotografieën, teekeningen, enz.), gelieve men te zenden aan de redactie, Rokin 74—76, Amsterdam. Duidelijke naam en adresvermelding wordt verzocht ook achter op de foto's.

De uitgevers verzoeken beleefdelyk dit blad te noemen als men naar aanleiding van eene advertentie, een aanvraag of een bestelling aan een adverteerder doet.

Het auteursrecht voor den inhoud van dit blad wordt verzekerd overeenkomstig de Wet van 28 Juni 1881, Stbl. No. 214.

OVERZICHT VAN DE WEEK.

4 JUNI. De Paleis-Raadhuis-Commissie acht in haar rapport het Koninklijk paleis volkomen geschikt om weer tot Raadhuis ingericht te worden, oordeelt het terrein op den Dam tegenover het Paleis te klein voor het stichten van een Raadhuis, en geeft verder een gewijzigd plan voor de bebouwing van den Dam.

6 JUNI. Dernburg, de Duitsche minister van koloniën, vraagt ontslag, wegens ontevredenheid met de politiek van het conservatief-clericale blok.

7 JUNI. Verschijning van het rapport der „Ineenschakelingscommissie”, die op 21 Maart 1903 was ingesteld tot het voorbereiden van voorstellen aan de regering tot reorganisatie van lager, middelbaar en hooger onderwijs.

Opening van het congres en de tentoonstelling voor gemeentebedrijven in het Kurhaus te Scheveningen.

De Tweede kamer verwerpt met 41 tegen 30 stemmen den verkoop van het Arsenal te Amsterdam.

Hevige aardbeving in Zuid-Italië.

In de bouwvakken in Duitschland komt na lange onderhandelingen de vrede tot stand.

Optreden van Peary in het Kon. Ned. Aardrijksk. Genootschap te Amsterdam.

8 JUNI. Constitueerende vergadering van den Bond „Mooi Nederland”, een federatie van vereenigingen die zich ten doel stelt te waken voor het behoud der schoonheid van stad en land.

De behandeling van Lord Rosebery's moties in het Lagerhuis uitgesteld, daar men op een schikking hoopt.

9 JUNI. De wet op de subsidieering van scholen voor m. u. l. o. door de Tweede Kamer aangenomen.

Door de vertegenwoordigers van 16 Staten, aangesloten bij de Intern. Unie tot bescherming van werken van literatuur en kunst, worden te Berlijn uitgewisseld de ratificatie-oorkonden van de op 13 Nov. 1908 te Berlijn onderteekende herziene Berner Conventie.

Minister Briand zet in de Fransche Kamer zijn program uiteen.

Het wetsontwerp op de verhooging van keizer Wilhelm's civiele lijst aangenomen.

10 JUNI. De Russische Doema neemt met algemeene stemmen behalve die van de Octobristen, het wetsontwerp aan waarbij Finland's onafhankelijkheid wordt vernietigd.

VAN PALMEN EN KAMEELEN.

(Slot).

VÓOR wij van de bekoorlijkheden der oase van *Ghardaia* — voor ons op het oogenblik het beloofde land — kunnen genieten, hebben wij nog bijna 250 K.M. voor den boeg, beter gezegd voor onzen reiswagen en welk een weg, als men het spoor, vooral aangegeven door geraamten en enkele kadavers van ezels, paarden en kameelen, waaromheen bijzonder brutale groote kaalkoppige gieren wan-

delen, zoo noemen wil. Alles bewijst, dat wij het steppengebied der Noordelijke Saharah doortrekken. Geen boom is te zien in dit woeste donkerbruine, door een gloeiende zon geblakerd landschap. Wij gaan over een betrekkelijk vlakken bodem die met laag doornig struikgewas en *halfa* 1) begroeid is. Ons reis-geselschap loopt ter zijde van het karrenspoor zooveel mogelijk in de schaduw van den hevig heen en weer slingerenden wagen, die, niettegenstaande alle passagiers uitgestegen zijn, met moeite door zijne bespanning van drie paarden en vier muilezels wordt voortgetrokken. Plotseling struikelt een der „*soeurs blanches*”, die evenals haar zusters dapper meemarcheert. Haar voet blijkt in een hol te zijn gezakt. De onschuldige oorzaak van dit leed zijn de *gerboises*, die hier talrijk zijn en overal hun holen hebben gegraven. Daar springt zoo'n wonderlijk diertje op, het is niet grooter dan een Guineesch biggetje en licht-geel-wit van kleur, maar dank zij zijn achterpooten en staart, waarmede het zich krachtig opgeeft, maakt het zeer groote sprongen en telkens in een andere richting. Het diertje is, zoo springende, precies een miniatuur kangoeroe en de *sloeghi* 2), hoe veel grooter ook dan deze kleine bestjes, slaagt er niet in er ook maar één te pakken te krijgen. De Arabieren echter weten ze te vangen en beschouwen ze als een lekkernij. Op het binnenplein van het karavaan-serail van *Tilremph* zag ik een groot aantal, schijnbaar getemd, bij elkaar ineen gehurkt. Die makheid was echter hulpeloosheid; de Arabier, die ze gevangen had, had hun de staartjes gebroken; daardoor konden zij niet meer wegspringen en als men lust kreeg in een gerboise-smulpartij, slachtte men er een.

Het meerendeel van het reisgezelschap heeft brillen met gekleurd glas opgezet, omdat het hel-witte licht voor vele oogen verblindend wordt. De zon staat hoog aan den hemel, bijna vertikaal boven het hoofd, aan een diepblauwe, strakke lucht met een ontzaglijk uitgestreken horizon. In het Zuid-Oosten en Noord-Westen wordt deze begrensd door donkere, dreigende, kale, blauw-grijze bergmassa's, die in haar ravijnen en dalen diepe, bijna zwarte slagschaduw vormen. De *Djebel Azereg*, de blauwe bergen, doen met hun diep ingesneden kam aan een reusachtige voorwereldlijke, half verteerde en verroeste zaag denken. Maar naar het Zuid-Westen schijnt de vlakke flauw hellend zich eendeloos uit te strekken en in die richting zien wij sedert uren een lange verspreide, ordeloze optocht van stippen naderen. De Arabieren hebben er een karavaan in herkend en weten zelfs te zeggen, waaruit zij ongeveer bestaat. Onze Europeesche beschavings-oogen echter, die lange jaren bij slecht en goed avondlicht, in voldoende en onvoldoend verlichte schoollokalen op destijds veelal te kleine druklettertjes van leer- en leesboeken getuurd hebben, en dat zestien jaar lang, waarbij het bovendien voor ons, stadsschepselen, eene uitzondering was onze oogen verder dan enkele honderden meters te kunnen oefenen, leggen het jammerlijk af tegen de haviks-blikken van deze kinderen der woestijn en zelfs wanneer wij onzen kijker te hulp nemen, onderscheiden wij ternauwernood, wat zij reeds lang met het bloote oog hebben waargenomen. Nu is de gezichtskring in het Saharah-gebied ontzaglijk ruim tengevolge van de bijna absoluut droge atmosfeer. Van hetgeen de schilders in ons landschap „toon” noemen, is hier geen zweem. Alle voorwerpen, en niet het minst die aan den horizon, schijnen veel dichter bij dan zij in werkelijkheid zijn en dagen lang kan men op een bergketen aantrekken, dien men in evenveel uren meende te zullen bereiken. Nog bijna veertig K.M. blijken wij te hebben afgelegd sedert de karavaan het eerst gesignaleerd werd, als wij haar tegen het vallen van den avond, niet ver van den heerlijken put van *Mellili*, die ook haar doel voor dien avond blijkt te zijn, tegenkomen. Wij waren bijna een uur eerder aangekomen en hadden ons reeds verfrischt, toen wij de nu eindelijk zichtbare karavaan een eindweegs tegemoet reden.

Als voorhoede gaat een troep ruiters, in lange, deels have-looze vetkaarskleurige burnous gehuld, de rest van de karavaan vooraf. Ieder dier en ieder mensch schijnt overigens wel op zijn eigen houtje te wandelen, want het tempo, waarin men voorttrekt is niet sneller. Die voorhoede blijft dicht bijeen, gewone dubbel-loops-jachtgeweren hangen de mannen over den rug en van hun lichaam zijn alleen de handen en oogen zichtbaar. De Arabier toch heeft een aangeboren afkeer van het heete zomer-zonlicht en van stof en daar de Saharah van beide ruim voorzien is, weten zij zich in te hullen als vlinderpoppen en bedekken zij zorgvuldig met een afzonderlijken sluier van dunne witte stof het deel van hun gelaat, dat uit de kap van hun burnous komt en welk deel reeds zeer klein is.

Hun paarden zijn, bij den eersten aanblik onogelijk, mager en klein. Is dat nu het beroemde Arabische paard, vraagt men zich af? Maar kijkt eens scherper toe en ziet dan hoe daar bij die ranke bestjes alles trilt van spieren en zenuwen en als die ruiters hunne paarden eens aanzetten, dan zal het zijn of een gespannen veer los springt. En toch, als zoo meteen de karavaan haar kamp heeft opgeslagen, zult ge die paarden zich zien voederen met hetgeen wij stroo-afval zouden noemen; op een stoppelveld van gemaaid graan zullen zij zelfs smullen. Kinderen, spier-naakte jongens en meisjes van vijf, zes jaar, zullen als katten tegen hun voorpooten opklimmen, de manen grijpen en zich, niet-tegenstaande de reeds hevige beweging van het als razend voortstuiwend, ongepadde beest, aan die manen vastklemmen, zich omhoog werken en schrijlings op hun hals vastzetten; dan sturen zij het met slagen van hun kleine vuist en voort gaat het in vliegende ren, met den put en het drinken als einddoel en beloning.

Is het wonder, dat alle Arabieren, man en vrouw 3), volmaakte ruiters zijn?

Maar wat het meest indruk op u maakt, dat zijn de talrijke kameelen, die, wonderlijk belast, beladen en behangen, wandelende gevaarten zijn. Zij hebben een zeer deftigen en kalmen gang, maar dat die toch schokkend is, bewijzen de knikbewegingen der oude vrouwen, die op enkele hunner gezeten zijn. Haar lichaam is in een onafgebroken voor- en achterwaartsche zwieping. En inderdaad, men moet daaraan door oefening gewend raken, eer men een langdurigen tocht op een kameel kan medemaken; in het eerst is het, of de lenden iemand gebroken worden. En, o wee, als men — ongeoefende — heeft plaats genomen op een *mehari* 4), en dit beest gaat draven. Zelfs een goed paardruiter zal dan waarschijnlijk, een fraaie parabool beschrijvend, op den grond terecht zijn gekomen, eer hij goed weet wat er met hem gebeurt.

Wij staan ter zijde van den weg en hebben moeite onze paarden te beletten zich bij den stoet aan te sluiten, terwijl de optocht, die een sterken, onbeschrijflijken geur verspreidt, welke allen Arabieren eigen is, langs ons heen trekt. Een paar kameelen met tenten beladen, op hun eigen houtje ter zijde van den weg gaande, komen, terwijl zij ons minachtend-deftig aankijken, regelrecht op ons af. Wij vinden die belangstelling meer eervol dan aangenaam, doch het besef, dat wij hier in de woestijn de eer van „Oud-Holland” en „la France généreuse” beide hebben op te houden, doet ons geen stap op zijde gaan. De voorste komt nader en nader en terwijl hij rakelings langs ons heen gaat, strekt hij zijn wonderlijken armhals naar mij uit, kijkt mij deftig aan, ruikt en begint daarna te kuchen, op een wijze, die volgens den „Gids in Zaken van Eer” beleedigend genoemd zou moeten worden en slechts door een duel met oud-model cavalerie-sabels en het voornemen elkaar niet meer te bezorgen dan eenige dagen hechtenis, zou uit te wisschen zijn. Dit verheven eerbefef vergeet ik echter op hetzelfde oogeblik, want achter dien kop en dien hals komt de wonderlijke massa, waaronder het kameelen-lichaam slechts even te zien is, mijn aandacht in beslag nemen. Behalve de donkerbruine tent schijnt hij een uitdragerij aan het lijf te hebben hangen: houten schalen, petroleumblikken, een bos brandhout, eenige maten, zeven, een koffiemolen, een hakmes, een maalsteen, een koelkruik, eenige blikken kommetjes, een bos houten lepels, fragmenten van landbouw-werktuigen, en de hemel mag weten wat meer, maar alles in den meest haveloozen toestand denkbaar; doch havelooper dan dit alles is het zichtbare gedeelte van het kameelenlijf. Het haar is er nagenoeg afgesleten in den letterlijken zin van het woord, hier en daar zitten wonderlijke reuzenwratten of eeltknobbels en om de gelijkenis van schip der woestijn volkomen te maken, is zijn buik gedeeltelijk geteerd! Toch moet men niet meenen, dat de Arabieren niet goed voor hunne kameelen zouden zijn. Integendeel, dat hebben die wijze viervoeters hun wel anders geleerd en daarom is de kameel het enige dier, dat door den Arabier niet hardvochtig behandeld wordt. Deze weet maar al te goed, dat een kameel buitengewoon sober en goedig is, maar dat hij niet met zich laat sollen. Met slaan of ruwheid bereikt men bij een kameel niets; dan weigert hij eenvoudig dienst. Belaadt men hem te zwaar, dan vertikt hij het op te staan en wil men hem er dan toch toe dwingen door pijn, ja, dan vliegt hij op eens overeind, maar onder zulk geweldig schudden en springen, dat de geheele last losraakt en in het rond vliegt en in een wijden kring om het vertoornde dier in gruzelementen op den grond terecht komt. Maar wordt hij fatsoenlijk behandeld, dan is de kameel de goedheid zelve. Men moet zien hoe meisjes van 5—6 jaar het groote sterke dier, als het beladen moet worden, tot knielen brengen en het weer laten opstaan, als de last op zijn rug is vastgesjord. Een vermakelijk gezicht! De jonge dame in quaestie klimt handig tegen één der voorpooten omhoog en grijpt met de hand dat deel van den kameelenhals, hetwelk men bij sommigen der schoone exemplaren van onze leelijke sekse als Adamsappel pleegt aan te duiden. Het aldus in den regel onverhoeds besprongen dier laat onmiddellijk een klagend protest-gebrul in den bastoon hooren, doch geen seconde later legt het zich ter neer, met de pooten onder zich gevouwen en op hetzelfde oogeblik heeft de jeugdige belagster met een touw de op elkaar gebogen deelen van den rechter-voerpoot vast omsnoerd, zoodat het beest niet meer kan opstaan. In die houding ziet men de kameelen in de Saharah-steden vaak op allerlei miniatuur binnenplaatsjes en in steegjes niet breeder dan een twee meter, schijnbaar vergeten, als het ware voor anker liggen en de beesten schijnen daar, niet-tegenstaande de oven-hitte, die er soms heerscht, niets tegen te hebben, want dagen lang blijven zij soms zoo, steeds deftigtevreden — een combinatie, die bij menschen zeldzaam is — rondkijkende naar hetgeen er omgaat.

Een tweede wonderlijk iets van die kameelen is, dat eten en drinken voor hen een zeer bijkomende omstandigheid schijnt te zijn. Toch zien die groote sterke dieren er niet zoo mager uit, tenzij zij van een grooten tocht uit het Zuiden terugkeeren. Een kameel behoorlijk en geregeld te zien eten, is een zeldzaamheid. Op weg hapt hij, al loopende, dan hier, dan daar, een of ander armzalig, houtig woestijnstruikje en loopt daarop genoeglijk te knabbelen, maar er gaan ook dagen voorbij, dat er niets te knabbelen valt, omdat er geen sprietje groeit. En in de oasen gaat het al weinig beter; het is een uitzondering een kameel daar te zien smullen, als bijvoorbeeld koeien en paarden. En eenmaal zag ik, dat een geheele groep beladen kameelen voor de afreis tot

eten gedwongen werd door hun begeleiders en dat dit met protest van de zijde der eters gepaard ging, kan niet vreemd geacht worden, als men nagaat, dat de spijsz bestond uit stukgestooten dadel-pitten. Een man deed den bek van het beest open, een ander stopte hem vlug vol met hetgeen men vanwege de hardheid gerust fijn grint kon noemen en dan sloot de eerste bek en neusgaten hermetisch, zoodat het beest voor de keus gesteld werd: stikken of slikken! En ook een kameel geeft de voorkeur aan het laatste.

Maar men moet de kameelen van een karavaan na terugkomst van een woestijntocht zien drinken, dat is de meest volkomen uitbeelding denkbaar van het begrip dorst-lesschen. Men kent de eigenschap van dit beest, om langen tijd zonder water te kunnen. Nu zijn de putten in sommige deelen der Saharah zoo ver van elkaar, dat een kameel nog juist van den eenen put naar den andere komen kan. Het water voor menschen en dieren wordt dan meegevoerd in geitenhuiden. Maar als de beesten, na zulk een tocht de put of beter het water ruiken, dan rekken de nekken en koppen zich horizontaal, de neusgaten snuiven en in lange, snelle passen gaat alles lijnrecht en nog met den last op den rug naar het water. Daar steken zij niet alleen den snuit, maar den geheelen kop tot over de oogen er in en zuigen en zuigen. In hun langen, dunnen hals ziet men het water opstijgen als in een brandspuitslang. Ter nauwernood gunnen zij zich den tijd even te ademen en dan weer opnieuw den kop er in, tot hun rond lichaam zichtbaar gezwollen is. Dan eerst denkt men aan afladen en misschien ook aan eten.

Maar daar nadert weer een deel van de karavaan. Aan het hoofd rijden twee Arabieren, wier heldere kleeding bij die der stamgenooten afsteekt, ook hun paarden en tuigen zien er beter uit. Dit is het stamhoofd met zijn zoon. Wij wisselen met hen het gewone *salamalek*, de begroeting. Zij maken een praatje met ons en hoorende, dat wij uit verre, koude landen komen, biedt het hoofd ons voor een nacht gastvrijheid in de tent der gasten en noodigt ons bij het vallen van den avond op een *dhija* 5). Het kost ons moeite hem de aandacht te schenken, die de beleefdheid eischt, want een volgende groep der karavaan is nader gekomen, eenige kameelen met veelkleurige palankijns op den rug. Een van de palankijns is bijzonder groot en wordt door twee aaneengekoppelde kameelen, die daarvoor de kalmste van de geheele kudde moeten zijn, gedragen. Dit zijn de *bazours*, waarin de vrouwen van aanzien met haar kinderen reizen. Kostbare tapijten uit *Marokko* en van den *Djebel Amour* steken onder de he'roode, witte en geel-gekleurde palankijns uit en vormen een soort bewegelijke divan, waarop de dames rusten. Er is niets van haar te zien en zelfs als zij in de voor haar gereed gemaakte tent worden overgebracht, zullen wij niets van haar gelaat of handen aanschouwen, omdat zij zich van te voren geheel in witte sluiers hebben gehuld, terwijl wij van onzen kant ook geen moeite zullen doen, om naar haar te kijken, omdat wij weten, dat nieuwsgierigheid als een onbeleefdheid wordt opgevat en men vooral van de vrouwen geen notitie neemt. Maar dat daarbinnen die *bazours* menschen leven, blijkt toch, want uit de witte stof van een harer kijkt met groote vraag-oogen een cherubijn-achtig blank kinderkopje met een roode fez op ons aan.

Op de kameelen volgen kleine ezels, eveneens beladen en wonderlijk kalm en gehoorzaam. Daartusschen mannen in lange, groezelig-gele, burnous, woestijnschoenen aan de bloote voeten en de lange stok of een geweer achteloos gekruist achter den hals. De jonge vrouwen volgen te voet, eveneens gebronsd met donkere, vurige gelaatsuitdrukking, voorhoofd en wangen met zwarte sterretjes en kruisjes getatouëerd, en op het hoofd een geweldig kapsel van lappen, kameelkoord, vlechten haar en wol. De hoofdkleur van haar kleeding is vlamvend rood en wit, maar een wit, dat door het woestijnzand geel-bruin is geworden. Van velen is die kleeding niet meer dan een pak lompen, doch evenals van de mannen steeds uiterst bevallig gedrapeerd en met zware zilveren gespen en kleurige banden vastgehouden, de armen en een deel van de zuivere fraaie buste onbedekt latend. Vele van die vrouwen zijn in hare omgeving volkomen schoonheden, de schoonheid van zuiver ras met den gloed van Zuidelijken hartstocht. Maar meerdere vertoonen, hoewel nog jong, reeds de sporen van de vermoeienissen van deze tochten en van hard werken. Want als de *daour* aangekomen is op de plaats van bestemming en zijne tenten heeft opgeslagen, dan komt het werk op haar neer. Allen zijn echter opgewekt en vroolijk en druk babbelen en lachend gaan zij langs ons heen. Sommigen, — zelf nog kinderen, niet ouder dan veertien, vijftien jaar — met een zoet en wijs kijkend zuigelingetje, schrijlings op den rug, of genietend van het blijkbaar rijkelijk voorhanden moederlijk voedsel. Grootere, slanke, lenige, buitengewoon bevallige kinderen, blootsvoets, in lompen gehuld, drijven onder luid opgewekt misbaar de achtergebleven lastdieren op, die zich absoluut niet aan hen storen, terwijl grijze, magere, wolfachtige honden om het geheel heenrennen en ons woedend aanblijffen. Wij missen de kudde vee, schapen, geiten en soms enkele miniatuur-koeien, die toch bij zulk een *daour* behooren. Men vertelt ons, dat zij langzaam volgen, om op die manier onder weg gelegenheid te hebben tot voedsel zoeken.

G. FRIES.

1) Een stijve grassoort, waarvan vlechtwerk gemaakt wordt. 2) Arabische hazewind. 3) Zij zitten als man te paard. 4) Renkameel. 5) Plechtige feestmaaltijd, waarbij de hoofdschotel een in zijn geheel gebraden schaap is.

Foto J. H. van der Laag.

HET WEKEROMSche ZAND.

ZANDVERSTUIVINGEN.

Schrale duyn, onvruchtbaar sant,
Daer geen elsen is geplant;
Daer geen kersse-boom en groeyt;
Daer noyt pers en heeft gebloeyt;
Daer geen moes en wert gepluukt;
Daer geen druif wert uytgedrukt;
Daer noyt koeye, geyt of lam,
Daer noyt osse voetsel nam.....

CATS.

EEN groot deel der Veluwe is nog met stuifzand bedekt; vooral de Kootwijksche en Otterloosche zandverstuivingen hebben een respectabele uitgestrektheid. Toch worden zij, dank zij het Staatsboschbeheer, de Staatsontginningen, en de goede zorgen der omliggende gemeenten meer en meer beteugeld, en thans zijn zij reeds lang niet meer zoo groot als in het midden der vorige eeuw, toen nog een tiende deel der Geldersche heiden uit verstuivingen bestond. Na het Kootwijkerzand liggen de meeste zanden onder Ede en Otterloo, een klein dorpje midden op de Veluwe. De dichtstbijzijnde en gemakkelijkst te bereiken zandverstuivingen zijn die van Wekerom, en kan de natuurvrienden, die van deze grootsche indrukken der Veluwe nog niet genoten hebben, een tochtje er heen ten zeerste aanbevelen.

Van het bloeiende dorp Ede voert de grintweg naar Otterloo, welken men volgt tot het café de Driesprong. Daar ligt juist in den hoek gevormd door de Driesprong naar Otterloo en Harskamp. Deze laatste moet men nemen, om in het gehucht Wekerom te komen. Waar de weg zich eerst door het heerlijke, koele, beschaduwde Edesche bosch slingerde, voert hij u vanaf de Driesprong dwars door de onafzienbare heide. Links en rechts van den weg strekt de weemoedige vlakte zich uit, ginds gele zandplekken vormend, scherp begrensd, daar groote, eindelooze velden warmbruine erica, in de laagten getint door groene stukken spichtig gras, op de hellingen afgewisseld door het ernstige donkere der dennen, of het scherpe wit van een rij berken.

Prachtig kleurt de fel-gele brem tegen de bruine heide. Links hooge, met dennen begroeide heuvels: de Galgenberg, de Koepol, de Grintberg e.a. De laatste met een spichtig, zwart afstekend triangulatie-sein. Aan den rechterkant breidt een eenzame vlakte, in breede terreingolven zich onafzienbaar wijd uit, hier en daar afgebroken door gele zandhoopen, waar de arme, Veluwsche arbeider een schamel stukje brood met grintdelven verdient. Als een gouden lint slingert zich de stoffige grintweg door deze woestijnen. Een klein eindje na de tweede bocht, waar de weg een weinig stijgt, ziet ge in de verte, rechts, de eerste zandverstuivingen. Dat zijn die van Otterloo, ook links bevinden er zich, nauwelijks vijf minuten gaans van den weg; achter een smal dennenboschje liggen zij in groote, indrukwekkende, zilveren

golvingen. Het is een der meest woeste verstuivingen der Veluwe, het „Wekeromsche Zand”. In 1823 had het nog eene oppervlakte van 230 bunder en 68 roeden.

Sinds dien tijd is het wel wat beteugeld, maar het heeft toch altijd nog een aanzienlijke grootte. In een oud boekje *) over Gelderland vond ik nog eenige opgaven omtrent zandverstuivingen, die ik, om den lezers een idee te geven van de grootte dezer enorme, beweeglijke vlakten, hier onder laat volgen. Het Ginkelsche Zand, door hetwelk de weg van Arnhem naar Ede loopt, had toen (in 1823) een oppervlakte van 222 H.A. Het Nieuw-Reemster Zand was reeds aanmerkelijk beteugeld, zoodat het tot 6 H.A. ingekrompen was. Daarop volgt het Reemster Zand, ter weerszijden van den grooten weg van Arnhem op Harderwijk; er wordt niet opgegeven, hoe groot de oppervlakte van dit zand destijds was. Westwaarts hiervan lag het Kreelsche zand; zestig jaar vroeger bestond het nog niet; het had in 1823 eene oppervlakte van 90 H.A. Noordwaarts hiervan liggen de Roekelsche en Mosselsche Zanden, welke te zamen 388 H.A. besloegen. Een van de meest interessante verstuivingen der Veluwe, het Wekeromsche Zand, groot 230 H.A., ligt aan de westzijde der vorige eeuw. Deze zandverstuiving was schier niet te beteugelen, en dreigde de bouwlanden, welke in die streek gevonden werden, te overstelpen. Het grootste van alle zanden was het Otterloosche Zand, toen minder dan ruim 1296 H.A. groot was, en nog vereenigd toenam. Er bestond zelfs gevaar, dat het zich zou vereenigen met het 844 H.A. groote Harskamper Zand, door hetwelk de wegen van Otterloo op Zutphen, op Doesburg en op Apeldoorn loopen. Een opgave uit 1852 leert, dat deze zandzeeën op schrikverwekkende wijze in omvang toenamen. Het Ginkelsche Zand was toen 224 H.A. groot, het Reemster 99 H.A., het Kreelsche 94 H.A., het Roekelsche 80 H.A., het Mosselsche 685 H.A., het Wekeromsche 344 H.A., het Otterloosche 1387 (!) H.A., het Harskamper 1086 H.A. en het Maanderzand 94 H.A. Sedert is in dezen schrikbarenden toestand veel verbetering gekomen. De meeste zanden zijn of geheel, of voor een gedeelte aan de randen met dennen bepoet, en ook het Otterloosche en Wekeromsche Zand, vroeger zoo onstuimig, hebben zich in de laatste jaren door den aanleg van eenige hectaren dennen niet verder uitgebreid. Hoe gaat men bij de beteugeling dier woestijnen eigenlijk te werk?

Zandverstuivingen van geringe oppervlakte worden met plaggen belegd, waardoor de wind geen vat meer heeft op het zand, en er al spoedig heideplantjes beginnen op te schieten. Gelukt dit echter niet, dan neemt men zijne toevlucht tot het pieten of zaaien van zandhaver, helm of zandzegge. Daar deze wijze van handelen echter vrij kostbaar, en bij zanden van grooteren omvang moeilijk toe te passen is, werkt men ook als volgt: De

*) „De Geschiedenis der Neder-Veluwe” door Plum en van Gortel.

geheele verstuiwing wordt met een rij dennen en eikenhakhout omringd; hierdoor kan het zand niet verder stuiven, en komt eenigermate tot rust. De heideplant, die met weinig tevreden is, begint daar weldra op te schieten, en houdt het zand vast. Onmiddellijk poot men daar dan weer eikenstruiken en dennetjes, enz. Deze rijen houtgewas heeten „singels”. Langs de buitenzijde dezer singels wordt meestal een wal opgeworpen, welke voor beveiliging van 't nieuwe plantsoen, tegen de schapen en den wind, dient. Ook de binnenkant moet beschut worden. Men zet er losgebonden takkenbossen rechtstandig naast elkaar in den grond, en plaatst er op de meest bedreigde plaatsen heiplaggen tegen ter versterking. Vaak worden deze takkenbossen (kribben) geheel door het zand bedekt, vóór het eenigszins beteugeld is. Weldra begint op de aldus behandelde verzandingen een blauwachtig gras te groeien, waarvan vooral schapen zeer veel houden. Het is echter streng verboden die dieren hierop te laten weiden, daar het zand dan weldra weer los zou komen te liggen. Ook mogen de omwonende boeren volstrekt

geen plaggen weghalen of helm maaien binnen de singels of binnen de omheiningen, die de stuifzanden van bouwland en heidevelden afsluiten. In 1883 werd nog iemand uit Harskamp, voor het vernielen van beplantingen, tot twee maanden gevangenisstraf veroordeeld. Vroeger, ongeveer in 1500, moesten de brandmeesters op de zandverstuivingen acht geven en sommige streken hadden zelfs een zandgraaf, die er voor te zorgen had, dat de zanden „met enige doorgaende schuttinge off hoog staende tuynen van eycken off andere quaesen beset, en vóór en achter deselve, de grondt off 't sant met plaggen beleyt off met helm bepoort off besaeyt worden”. Deze zandgraven, op een salaris van 600 gulden 's jaars, benevens vrije reiskosten aangesteld, hebben zich ondanks bovenstaand gebod slecht van hun taak gekweten; tot 1802 werd zoo goed als niets tegen de verstuiwingen gedaan. Toen werd in 1803 een som van f 8000 voor de beteugeling van het zand toegestaan, en in 1820 zegde men f 5000 voor dat doel toe. Tegenwoordig wordt door de Staten van Gelderland ieder jaar een som voor beperking der zandverstuivingen uitgetrokken.

Verscheidene zanden zijn in vroeger tijd door heide- en boschbranden ontstaan. Vaak was er toeval, vaak ook moedwil in het spel. Eén vonkje vuur, door een achteloozen wandelaar weggeworpen, kan honderden Hectaren heide vernielen. Vroeger werd echter niet zelden opzettelijk heidebrand gesticht; de oude, taaie heidestruiken vormen geen goed voedsel meer voor de schapen, daarom steekt de eigenaar ervan, meer op zijn eigen voordeel, dan op de veiligheid van den naaste bedacht, de heide in brand, om aldus jonge, frissche scheuten te krijgen voor zijn vee. Reeds vroeg zag men in, dat deze heibranden zeer gevaarlijk konden worden, en in een plakkaat van 1556 werd bekend gemaakt dat „soe wye mitter waerheyt bevonden worde der brandt in der heyden gemaect te hebben, dat die selve verbuert sal hebben lijf ende guet, und soe verre men syn persoen bekhommen can, hij mitten vierre (vuur) geëxecuteert sal worden.” Zelden werd de dader echter gevat; de groote, eenzame heide bood den brandstichter genoeg schuilhoeken. Op het pas afgebrande stuk werd zoo min mogelijk geloopt, en den herders werd streng verboden, de opkomende gras- en heidescheuten te laten afweiden door de schapen, en het zand zóó los te maken. Nog in 1729 moesten de herders er met hunne kudde 15 roeden vandaan blijven. Drie jaar na den brand was de heide weer toegankelijk, en werd de wal van plaggen, dien men ter herkenning om de verboden plek had opgeworpen, nutteloos. Tegenwoordig heeft men niet zoo veel last meer van de verstuiwingen. Langzaam maar zeker schrijdt de cultuur en de ontginning voorwaarts en de meeste zanden zijn nu omzoomd met singels, zoodat de omliggende landerijen geen last hebben, ondergestoven te worden.

Foto J. H. van der Laag.

OIGESTOVEN ZAND.

Binnen de singels ziet het er echter nog prachtig woest en wild uit, en bij eenigen wind kan het er bepaald gevaarlijk worden. Om één voorbeeld te noemen. De bekende predikant O. G. Heldring, die vaak de Veluwe bezocht, geraakte eens in het Otterloosche Zand aan het dwalen. Het woest rondstuivende zand verstikte en verblindde hem bijna, en hij zonk bewusteloos neer. Gelukkig werd hij nog bijtijds gevonden, anders zou hij waarschijnlijk omgekomen zijn. Ergens anders verhaalt diezelfde ds. Heldring ons in zijn eenvoudigen schrijftrant: „Een gids begeleidde ons van Beekbergen in de richting van de Pampel. Het was bijna onmogelijk tegen den ruw waienden zuid-westenwind, die ons telkens met het stuifzand in het aangezicht geeselde, voort te dringen. Hoe menigwerf zeide ik tot mijzelf: men behoeft waarlijk niet naar Afrika te reizen, om zich een denkbeeld van zandwoestijnen te vormen. Onze gids zocht, zoo dikwijls er een nieuwe bui opkwam en de wind zich verhief, een kleinen heideheuvel, hier en daar verspreid, waarachter wij ons nedervlijden om een weinig adem te scheppen. Dan ging het weer voorwaarts, om bij iedere schrede bijna de helft terug te glijden in het mulle zand....”

Wanneer het echter kalm weer is, kan ik een wandeling naar de zandverstuivingen ten zeerste aanbevelen. Bij den eersten indruk voelt gij u klein en nietig in deze machtige, imponeerende omgeving. En toch staat ge er vrij en sterk, gij voelt u bezitter van die golvende zandzee, waar geen palen van mijn en dijn uwen gang beperken. Ver, eindeloos ver ziet uw oog de overweldigende grootheid dier schamele zandgronden, de eentonigheid soms brekende door de wegdeinende blauwige bosschen der dennen. Loop door tot het midden, tot dáár, waar uw oog

Foto J. H. van der Laag.

NO NOISE IS HERE....

slechts zand ontwaart. Oogverblindend weerkaatst het felle zonnelicht de wijde witte zandwoestijn. Gloeiend heet is het zand, en het flauwe zuidenwindje is nauwelijks voldoende, om eenige koelte te verschaffen. Maar toch bracht die nauwelijks merkbare zucht op de toppen de zandkorrels in beweging, zoodat ze er zacht afrolden, in hun vaart meer zand meeslepend. Hier en daar heeft de wind een holte onder een heiderand leeg geveegd en een heuveltje bar zand opgeworpen, dat nu in de beschutting van een bosje helm nog eenigen tijd den strijd kan volhouden. Op een andere plek strekt zich een grootere vlakke, bijna geheel door de zandheuvels ingesloten, uit, bezaaid met fijne steentjes en grint. Boven op een top is het geheel te overzien, één overweldigende zandmassa, met hier en daar een groepje magere sparren, moeizaam opgroeiend in die woestijn. Dáár zal, bewoner der drukke stad, een ongekende vrede, een bijna beklemmende stilte over u komen, één wijde-wijde stilte, door niets afgebroken. Een sprookje, een geheimzinnig sprookje, vol heerlijke bekoering. Met het volste vertrouwen kan ik iederen natuurvriend aanbevelen, deze nog zoo onbekende en toch zoo interessante brokken natuur der Veluwe eens een bezoek te brengen. De Wekeromsche zanden, waarheen ik u den weg gewezen heb, zijn gemakkelijk genoeg te vinden, en de machtige aanblik loont overvloedig de gedane moeite.

Vlak bij de zanden ligt, ver van alle wereldsche rumoer, de eenzame hut van Hent. Hoe zij eigenlijk heet, ben ik niet te weten kunnen komen. Cud en jong uit de naburige dorpen en gehuchten kent de oude vrouw alleen onder den naam Hent of „Hent uut 't Zaând". En ook zal men u wel terecht brengen, als ge vraagt naar 't Zandvrouwtje. Zij is al oud, zeer oud geworden op den schralen Veluwegrond. Zeven-en-tachtig jaar! En nog is zij flink en gezond, alleen een beetje slecht ter been. Zoo was het tenminste verleden jaar, toen ik haar met den fotograaf een bezoek bracht. Toen wij de zandverstuivingen ongeveer een uur lang doorworsteld hadden, en eenige rust zochten in de luwte der dennenbosschen, bemerkte ik plotseling de hut, half verscholen in de sparren; inderdaad een zeer armzalig menschenverblijf. Een dak van heideplaggen; de wanden van half rotte planken en oude metselsteenen, gestut door ruw afgehakte boomstammen! De nog talrijke retsen en scheuren dichtgestopt met helm en heistruiken! De ramen... o, lezer, maak u geen weidsche voorstellingen van Hent's ramen... bestaan uit groenige, gebarsten broeikasruitjes, zeer onvoldoende vastgehouden in hunne sponningen van glaskisten- of Vitelloplankjes. Scheef en gebrekkig hangt de lage deur in hare hengsels, en het ter afsluiting dienende touwtje biedt ons geen weerstand. Toen wij het armzalige woninkje binnentraden, was de oude bewoonster er niet. In de verte, bij den waterput, die een groene oase geleeleek in de bruine heide, bemerkte ik haar plotseling met een emmer. Ze haalde water, en kwam, zoo snel hare oude beenen haar veroorloofden, aandribbelen, waarschijnlijk op ons opmerkzaam gemaakt door het vreeselijke tekeergaan van den hond achter het huisje.

„Of wij d'r hut 's op 'n prentje mochten zetten?" O ja, dat mocht wel, „de heere moste mer gerust d'r gang gaon". Maar „d'r eigest bie op" dat kostte ons eenige overredingskracht; het Veluwsche volk is wantrouwend, vooral jegens dingen die ze niet kennen, zooals onze camera. Een kwartje deed echter wonderen, en zoo komt het, dat ik den lezers en lezeressen van *Buiten* met het „Zandvrouwtje" in kennis kan stellen. Ook fotografeerden wij haar nog 'n keer bij haar waterleiding, den put in de hei. Zelfs een pomp bezat het schepsel niet! En toen inviteerde ze ons nog op 'n kom koffie, wilde in al hare armoede toch nog de plichten der gastvrouw waarnemen. Wij wilden haar echter niet ontriefen, en zetten ons daarom bij haar op de eenvoudige zodenbank vóór de stulp. En daar vertelde de oude vrouw ons van haar lief en leed, gedurende die lange reeks van jaren ondervonden. Vooral van leed. Hoe soms, bij felle stormen, het zand opstoot tot halverwege de ramen en alles: koffie, suiker en andere eetwaren, vermengd was met de fijne korreltjes. Dat was geen watersnood, maar „zandnood". Ze verhaaldé ons van haar groote eenzaamheid, hoe er niet zelden weken voorbij gingen, dat ze niemand zag, hoe ze vroeger altijd zoo bang was geweest voor ziekten, omdat de dichtstbijzijnde dokter toch nog altijd op meer dan een uur afstand woonde.

Foto van Mens.

„HENT UUT 'T ZAÂND".

kamer, die tegelijkertijd dient voor eetzaal, slaapkamer, gang, vestibule, keuken enz. Wat heeft de oude vrouw met haar man lang en zwaar geworsteld en gestreden tegen het zand! Eerst nu, na jarenlangen strijd, heeft zij een klein stukje bouw- en weiland veroverd op de Veluwsche zandzee. „Jao", zei ze, „arg best is de grond hier niet, en je mot soms hard tobben um tegen de wienter 'n bietje eerpels (aardappelen) en rog binne te kriege. Mer we hen 't al zoo lang geboerd, dat we 't veerder ook nog wel zulle schikke". De oude ziel spreekt nog van „veerder", denkt wellicht nog lange jaren te zullen leven, en is toch al bijna negentig! Zulke menschen zijn waarlijk door velen te benijden.

Reeds kleurde het avondrood de toppen der sparren en schonk een groot gevoel van vrede en rust aan ons, wereldsche menschen. Wij namen afscheid van Hent, en vroegen haar nog den naasten weg naar Wekerom. Met breede armgebaren wees ze ons den weg: „'t Beste is nog, da-je zoo mer dwars deur 't zaând heenbaojt, 't is noe nogal niet dreug, anders kan 't er soms lillek bodden (stuiven)". Bijzonder lachte die wandeling ons bij avond echter niet toe, en daarom wees ze ons een pad door de dennen, „dat eigelik nog richter was 'ok". De arm-rijke hutbewoonster, die in hare nederige stulp, ver weg van de woelige wereld, waarvan zij de zorgen niet kent, zeker tevredener leeft dan vele groote-stadsmenschen, was nog langen tijd het hoofdonderwerp van ons gesprek op den eenzamen weg. Zij zal haar hut, haar vrij uitzicht over de mooie bruine heide, die haar lief geworden is, en bovenal haar tevredenheid niet willen ruilen voor het slavenbestaan van een stads-sleurmensch in zijn nauwe, bedompte bovenwoning.

A. B. WIGMAN.

HEKSENBEZEMS.

ER zijn in de natuur tallooze verschijnselen, welke groote geheimzinnigheid in hun wording vertoonen, die vreemde vormen en afwijkingen laten zien, kortom abnormaal te noemen zijn. Onder abnormale ontwikkeling verstaan wij iederen toestand, die verschilt van dien, waarin de plant zou verkeerden, indien zij gezond ware gebleven. Nu eens bestaan zulke afwijkingen uit een abnormaal sterk toenemende groei-kracht, welke zich openbaart door zwelling van enkele cellen slechts, of wel door monstrueuze vergrooting of opzwellen van geheele planten of plantendeelen. Deze vormen komen in het algemeen slechts sporadisch voor, en de aangetaste planten of plantendeelen kunnen soms een geheel ander voorkomen hebben, dan hare zusters. Vroeger besprak ik in dit weekblad den bandvorm bij wilgen. Hier wil ik aan de hand van eenige afbeeldingen den geheimzinnigen sluier opheffen, welke het ontstaan van heksenbezems bedekt.

Veel vreemde verschijnselen worden, zooals gemakkelijk te beschrijven is, door het bijgeloovige landvolk aan de heksen toegeschreven. Zoo heeft men, behalve de heksenkringen en heksenlutetiana); heksenmelk (*Euphorbia Esula*); hekseneieren, de jeugdvorm van de zoo beroemde en tevens om hun stank zoo beruchte stinkzwammen (*Phallus impudicus*); dan het heksen-

Ja, dat voelden we, dat moesten wel moeilijke tijden geweest zijn voor de arme heidebewoners. Ik zeg bewoners, want Hent was getrouwd geweest, en heeft een zoon. Die zoon leeft nog, een ongelukkige, gebochelde, kromme persoonlijkheid, en toch, 'de eenige steun voor de oude „Hent". Hij was „de schaop an 't heuje", en in de verte zagen wij hem over de heide sukkelen met zijn elf dieren. Rijk waren ze tegenwoordig: elf schapen...! Neen lezer, lach niet, en trek uwe schouders niet medelijdend op, ik herhaal het. Hent en Jan zijn rijk. Lees slechts verder. Met 'n stuk of wat kippen, 'n varken en 'n paar schapen zijn ze den 'moeilijken tocht door het leven begonnen. Gij ziet, de eenvoudige Veluwsche boer heeft niet veel noodig, en indien hij na lange jaren van noeste vlijt en ijzeren volharding slechts de voldoening mag smaken zijn harden arbeid door een gelukkigen, rustigen ouden dag zonder zorg bekreond te zien, dan is zijn hoogste ideaal bereikt. Vergeet niet, dat de meesten als „schèper" (schaapherder) beginnen. Hun levensbehoeften zijn weinige.

Hent's heele huis b.v. bevat slechts één vertrek, en in de grootst mogelijke eendracht leeft zij daar met haar vee in dezelfde

meel, dat afkomstig is van den wolfsklauw (*Lycopodium clavatum*) en hetwelk gebruikt wordt om pillen in te rollen, alsmede bij verschillende belangrijke natuurkundige proeven dienst doet; maar het meest bekend van al deze heksenvormen zijn wel de vreemde heksenbezems, door het landvolk met zekere achterdocht gadeslagen aan boomen, die „niet recht pluus” zijn.

Ofschoon over het ontstaan van deze bezems nog lang niet het laatste woord gezegd is, zal het velen uwer zeker belangstellen, datgene te vernemen, waarvan de wetenschap reeds verklaringen weet te geven.

Zooals de meeste misvormingen, worden ook de heksenbezems door zwammen veroorzaakt en wel speciaal uit de geslachten *Exoascus* en *Aecidium*.

Dat deze fenomenale verschijningen ook met het weer in verband gebracht worden, blijkt wel uit de Duitse benamingen: „Donnerbüsche” en „Wetterbüsche”. Hieruit blijkt tevens weer ten duidelijkste, dat de boeren toch wel degelijk goed opmerken in de natuur, al is de invloed van het weer ook slechts een indirecte en een geheel andere dan zij denken.

Om dezen invloed van het weer goed te begrijpen, wil ik even een beetje dieper ophalen de vatbaarheid of, met een vreemd woord gezegd, de predispositie van planten voor parasieten.

Aan planten, waarop zich zwammen parasitisch ontwikkelen, wordt den naam van gastvrouw, waard, voedster gegeven. Hierbij zij opgemerkt, dat over het algemeen genomen eenzelfde zwamsoort zich op bepaalde waardsoorten kan ontwikkelen en slechts in enkele gevallen op elke plant zonder onderscheid van geslacht of soort. De keuze der waard-plant hangt dus af van het geslacht of soort, waartoe de parasiet behoort.

Men onderscheidt tweeërlei soort van vatbaarheid, n.l. inwendige en uitwendige. Rustende cellen bezitten meer vatbaarheid, dan die welke een krachtig leven leiden, en dat dit zoo is, wordt bewezen door een zeer groot aantal zwammen, welke slechts verwelkende plantendeelen aantasten en gezonde organen ongestoord laten. Bij de uitwendige vatbaarheid moet men vooral letten op den huidtoestand van de voedster. Bij planten met een zachte, teedere huid zullen wij een grooteren graad van vatbaarheid aantreffen, dan bij anderen. Jonge planten hebben dan ook de meeste vatbaarheid om door zwammen aangetast te worden.

Van de uitwendige oorzaken, die de vatbaarheid al of niet bevorderen kunnen, is de vochtigheid wel de voornaamste. Men heeft opgemerkt, dat een groot aantal planten van parasieten gevrijwaard bleven, wanneer zij op drogen bodem groeien, terwijl dezelfde planten er aan onderhevig waren, zoo ze in vochtigen grond werden geplant. Zoo zullen eveneens de bovenste boomtakken slechts heel zelden door parasieten aangegrepen worden, welke op de lagere woekeren.

Evenwel kan de vatbaarheid ook nog op onnatuurlijke wijze toenemen. De voornaamste oorzaak is hiervoor wel verwonding, zoodat de plant van haar natuurlijke beschutting tegen het indringen van sporen beroofd wordt.

Zeer belangrijk is de waarneming, dat na talrijke en zware hagelbuien het optreden van zekere zwamziekten een waar epidemisch karakter aannam. Voornamelijk grijpt dit plaats, waar het zwammen geldt, die op boomtakken tieren. Immers de hagelsteenen verwonden de schors, en daardoor wordt de weg geopend aan de indringerige woekerplanten. Daar donderbuien meestal met hevigen hagelslag vergezeld gaan, zoo is de naam „Donnerbüsche” zeer goed gekozen.

Nu kan men tevens gemakkelijk begrijpen, dat de berkenboomen met hun veelal los schilferende schors heel gemakkelijk toegang geven aan de parasietensporen, zoodat dan ook op berken wel de meeste bezems gevonden worden. Onze afbeelding geeft een boom te zien met meer dan een dozijn van die op het oog op kraaiennesten gelijkende bezems. Ze zitten alle op betrekkelijk jonge takken, die dus een gemakkelijk te beschadigen bast hebben. Deze afbeelding is genomen op den Bakenbergschen weg ten noorden van Arnhem.

Hier lijkt het mij een geschikte plaats toe, tot u, lezers van „Buiten” een opwekking te richten, om niet alleen mooie landschappen, pittoresque gelegen huisjes, etc. te kieken, maar ook uw aandacht eens te schenken aan de wondere vormen, die de natuur ons zoo dikwerf laat zien. Op dit gebied is nog heel wat moois in beeld te brengen, dat zal iedereen met mij zeggen, die aandachtig de afbeeldingen bekijkt, welke dit artikeltje zoo passend illustreeren. Maar laten wij terugkeeren tot onze parasiet!

Wanneer zoo'n sporeplant op haar gastvrouw goed en wel gearriveerd is, dan nestelt zij zich direct brutaalweg er heel behaaglijk in. Door deze indringerij wordt vroeg of laat het afsterven van het aangetaste deel veroorzaakt, soms ook gaat de heele plant er aan.

Het levende protoplasma van de cellen en weefsels ondergaat diep ingrijpende veranderingen in zijne samenstelling. Deels worden deze cellen als het ware uitgezogen, deels worden ze niet opgegeten, doch veranderd. De aanwezige chemische verbindingen worden niet alleen gesplitst, maar er ontstaat, om zoo te zeggen, een nieuw protoplasma en wel hierdoor, dat een gedeelte van de cel der parasiet samensmelt met het protoplasma in de waardplant. Zulk een protoplasma heeft dus een geheel andere constitutie gekregen en wanneer het verder groeit, toont het natuurlijk geheel andere vormen. Deze veranderingen zal men ook aan de plant van buiten kunnen bemerken, en zulke door parasitische zwammen aangebrachte veranderingen worden in het algemeen met den naam van kankergezwellen bestempeld.

Foto Jos. Raemackers.

HEKSENPRUIK OP IEP. (*ULMUS CAMPESTRIS*).

Zij veroorzaken in vele gevallen naast een geheel afwijkenden vorm ook een buitengemeen sterken groei, wat men hypertrophie noemt. Zeer waarschijnlijk wordt deze overvoeding door die kleine egoïst van een woekerzwam veroorzaakt. Immers door den buitengewoon rijken toevoer van voedsel en bouwstoffen, ontwikkelt zich het kankerachtig ontaarde weefsel sterk en daardoor krijgen de parasieten ook weer veel voedsel. Die overvoeding komt dus niet de plant, maar alleen de parasiet ten goede.

Foto Jos. Raemackers.

HEKSENBEZEM OP EIK. (*GUERCUS ROBUR*).

Zoo'n kleine klaploopster! Soms echter is zij te gulzig en de plant weet dan de indringster geheel te vernietigen, door naar de aangetaste plek wel veel grondstoffen te zenden, maar slechts zulke, die de parasiet niet kan gebruiken. Er worden dan kurkcellen gebouwd, die een weefsel vormen, te vergelijken met de zoogenaamde wondkurk, welke bij verwondingen zich aan de blootgestelde plaatsen ontwikkelt

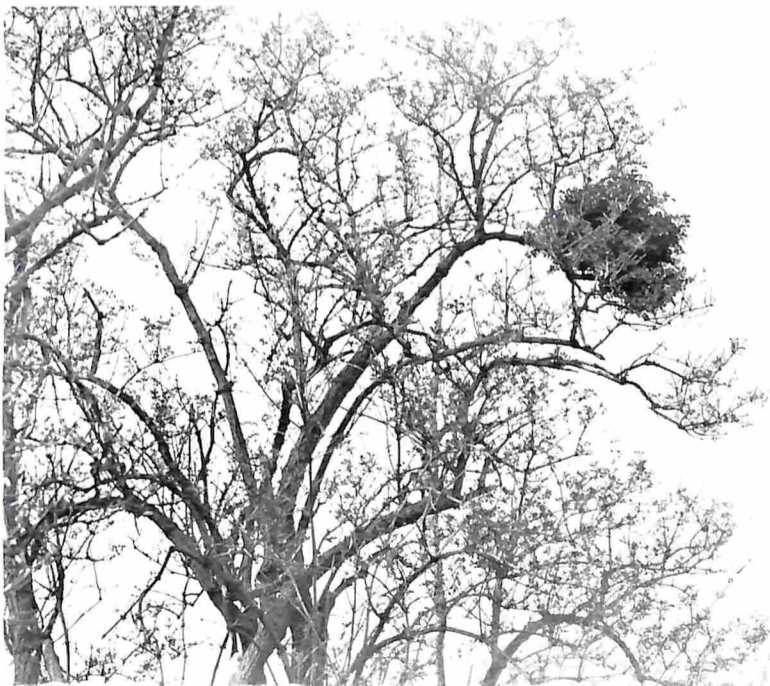

Foto Jos. Raemackers.

VOORBEELD VAN PROLEPSIS BIJ EEN HEKSENBEZEM OP VLIER. (*SAMBUCUS NIGRA*)

De kankergezwellen komen dikwijls slechts voor aan kleine twijgjes, takjes, etc. Soms echter zijn het geheele takken, welke kankerachtige ontandingen vertoonen. Zoo vindt men bij elzen (*Alnus glutinosa* en *incana*) kankergezwellen, die geheele wortels beslaan.

Hoe buitengewoon interessant het ook moge zijn, dieper in te gaan op deze abnormale verschijnselen, hoe veel belangstelling het moge wekken, de verschillende vormen na te gaan — als de vuistgrootte aanzwellingen welke *Peziza Willkommii* op 'de Lork in het leven roept — vormen door verschillende woekerszwammen veroorzaakt, wij willen ons hier alleen bepalen tot de heksenbezems.

Een enkele uitzondering wil ik echter maken met de aan u allen zoo bekende roode boschbes (*Vaccinium Vitis idaea*). Deze vertoont zeer mooie kankerinvretingen. Soms kunnen de stengels dicht bij elkaar in de hoogte groeien en maken dan den indruk van kleine bezems in den geest als wij die op de heidestruik (*Calluna vulgare*) aangetroffen hebben. Doordat de takken ziekelijk lang zijn, zijn de bladeren verder uit elkaar geplaatst, dan dit het geval bij gezonde planten is. Maar als gij veel in bosch en over hei wandelt, zal het u wel opgevallen zijn, dat er in zoo'n dicht boschbessenwoud soms van die aardige karmijnroode teere bladrossetten liggen, net als groote gevulde, dicht tegen moeder-aarde gedrukte bloemen. Het chlorophyl is verdwenen en vervangen door een roode kleurstof, die vooral aan den bovenkant optreedt. De onderkant, waar de sporen zich ontwikkelen, ziet er uit, alsof hij met meel bestoven is. Een merkwaardige botanische bijzonderheid is tevens, dat aan de zieke takken de bladeren zich veel eerder ontwikkelen, maar de takjes blijven erg kort hier, de bladeren staan dicht opeen gedrongen en vallen door hun fraaie kleur natuurlijk zeer op te midden van de groene niet aangetaste boschbessen.

Een zelfde geval van vroegtijdige bladontwikkeling, van prolepsis, zooals de botanische wereld het noemt, troffen wij aan op een ouden vlierboom. Elk jaar zit deze heksenbezem eenige weken eerder in zijn blad dan de overige takken van den boom en als deze slechts zoo hier en daar nog maar wat blaadjes vertoonen, zit dat „wonderlike dingske”, zooals een boer het noemde, reeds vol. Wanneer gij het boven aangevoerde van de overvoeding goed gelezen hebt, zal het u ook wel duidelijk zijn, waarom dit zoo komt. Het merkwaardigste echter van dezen bezem is wel,

Foto Jos. Raemaekers.

TWAALF HEKSENBEZEMS OP EEN BERK. (*BETULA ALBA*).

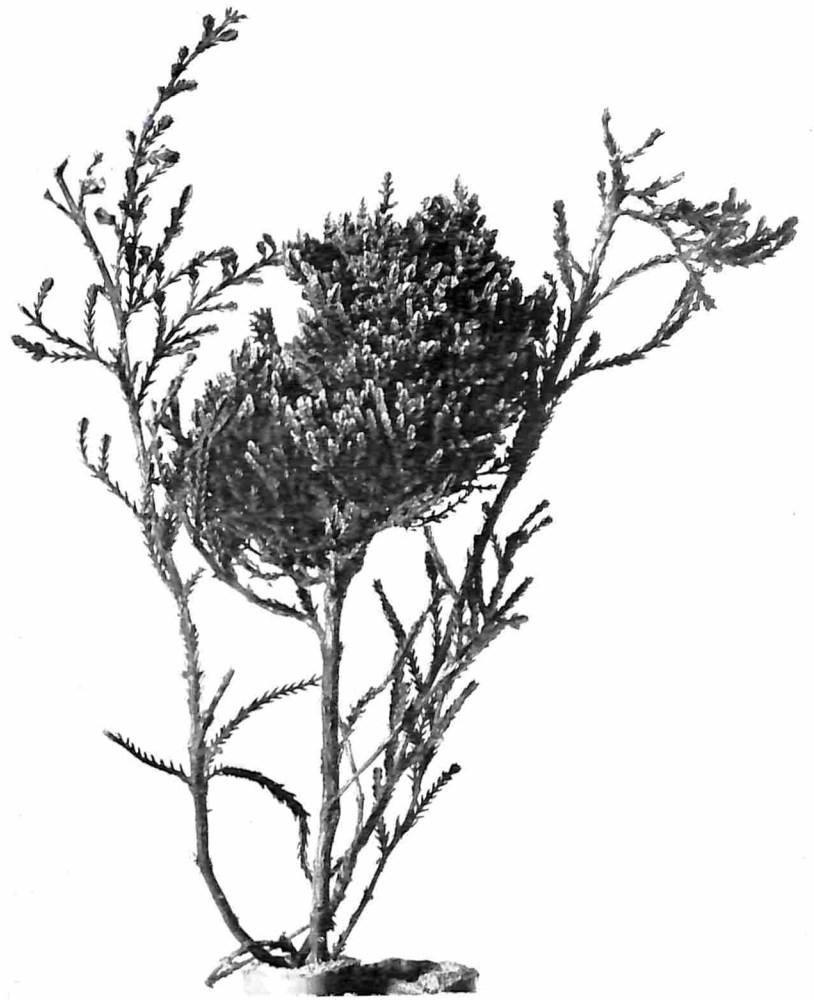

Foto Jos. Raemaekers.

HEKSENBEZEM OP HEIDE. (*CALLUNA VULGARIS*).

dat hij de vogels tot zich lokt, want telken jare nestelt er een wiewalenpaartje, in Limburg „kroenekrane” geheeten. Deze vinden er een heerlijk beschut warm nest en dat deze behekste plaats van moedergeluk en vaders trots zou kunnen verhalen, zie, dat zou de boer u kunnen vertellen, die zoo veel schik had met dat „dingske”. Dat ze het er goed hebben, bewijst ook de jaarlijksche terugkomst van de vogels en hier wordt de waarheid dus weer bevestigd, geen regel zonder uitzonderingen.

Op een zeer groot aantal boomen, als berk, berberis, pruim, kers, spar, beuk, iep, acacia, Weymouthden, lork, den en nog vele andere komen heksenbezems voor, maar bij velen is het nog niet met volkomen zekerheid bepaald, door welke parasieten ze voortgebracht worden. Ofschoon, zooals wij hierboven zagen, de een meer, de ander minder vatbaar is, zoo komen bezems zoowel voor aan de hoogste takken van krachtige fiere eiken, als aan de nederige heidestruiken. Beide hebben wij gevonden aan den rand van het groote Wiesselsche bosch, midden op de stille Veluwe, beide vormen zijn uiterst zeldzaam en van ieder hebben wij een foto genomen.

Op de afbeelding van den eik is zeer duidelijk te zien de kankerinvreting. Een groot gedeelte van den tak, welke aan den stam zat, was reeds verkankerd en gemakkelijk konden wij den bezem afbreken.

De andere takkenwirwar zou men beter een „heksenpruiik” kunnen noemen en is gevonden op een iep (*Ulmus campestris*). Hoe deze takkenbossen precies ontstaan is, geloof ik, nog niet met zekerheid uitgemaakt, maar bij den Schietwilg (*Salix alba*) worden ze veroorzaakt door galmijten. Wanneer men de afbeelding op het eerste gezicht ziet, zal men totaal geen weg in de takkenmassa weten te vinden, maar bij een nauwkeuriger beschouwing bemerkt men, dat de loten over het algemeen kort geworden zijn. Uit de oksels komen bijtakken (aan den uitstekenden twijg prachtig te zien). Uit de bladoksels dezer zijloten weer nieuwe takjes, enzovoort, takken van de vierde, vijfde of zesde orde. Ook hier heeft men weer met een merkwaardig verschijnsel van prolepsis te doen. Zooals gemakkelijk te begrijpen is, zijn alle takken in hun groei gestuit en de bladeren worden allengs kleiner en kleiner, zoodat de takjes van de hoogste orde slechts heel nietige blaadjes vertoonen. Behalve op den schietwilg komen dergelijke dikwijls bolvormige takkenmassa's voor op sering en liguster.

Hiermede heb ik nu aan de hand der afbeeldingen de verschillende vormen van heksenbezems besproken. Ik wil niet eindigen zonder u allen buitenmensen aan te raden, uw aandacht eens te geven aan deze heksenbezems. Hebt gij er een in uw tuin, park of bosch ontdekt, dan ben ik er zeker van, dat gij hem blijft gadeslaan en den invloed nagaat, welken deze door zwammen veroorzaakte woekeringen op den verderen groei der gastplanten uitoefenen. Ongetwijfeld zult gij dan nog vele wondere ontdekkingen doen en ik geloof zeker dat „Buiten” zoo af en toe wel een bescheiden plaatsje zal willen openhouden voor mededeelingen over heksenbezems en wat dies meer zij.

D. J. V. D. VEN.

V L I E G - E M O T I E S .

„D US ben ik hier de derde, die mede uit vliegen zal gaan,” en terwijl Métrot, de chef-vlieger, eigenhandig den horizontalen staart de helling geeft om in de lucht het evenwicht te herstellen, dat door de toevoeging van mijn bescheiden zestig Kilo's verstoord zou worden, wijst zijn rechterhand, de machinist Jules, mij mijn plaats in het toestel aan.

Een plankje, zestig centimeter lang, twintig breed, in een nauwe cel van metalen spinragdraden, maakt aanspraak op den weidschen titel van zetel voor den stuurman en zijn passagier: op de oppervlakte van een sigarenplankje zal mijn persoon zich hebben saam te persen en uiterst vriendelijk legt Jules mij uit: „Het is zaak uw lichaam op den uitersten rand van uw rechterbil in evenwicht te houden. De beenen, zooveel mogelijk gestrekt en over elkaar geslagen, moeten één geheel vormen, terwijl de rechterdij innig voeling moet houden met de zijleuning (een paar dunne draadjes!).

„U moet er verder om denken niet achterover te leunen, omdat dan uw rug geroosterd zou worden door den radiateur en vooral niet voorover te buigen, daar hierdoor gevaar ontstaat over den kop te gaan. De buitenarm moet op het leuninkje rusten en het is van groot belang dezen niet te bewegen, om geen kans te loopen bij het opgaan of nederdalen gruwelijk verminkt te worden door de veeren van het stootkussen. De rechterarm blijft achter den rug van den stuurman over de leuning gestrekt, de passagier beschouwt hem gedurende de vlucht als een lidmaat, dat niet langer bij zijn lichaam behoort.

„In één woord — dus besluit Jules zijn opwekkende instructies — „de mede-reiziger moet gedurende den tocht zichzelf als niet bestaande beschouwen en den schipper als 't ware onbewust laten van zijn bestaan. De passagier heeft slechts één recht: te zwijgen en zich over niets te verwonderen. Dit in acht nemende, gaat alles als van een leien dakje”.

En, inderdaad, toen Métrot naast mij plaats nam, was ik tot zulk een eenvoudig klein begrip teruggebracht, dat hetgeen van mijn nietig persoonlijkheid was overgebleven, door hem met een vriendelijk nederbuigenden blik werd beloond.

„Het plechtig oogenblik breekt aan” — om de woorden te herhalen, die ik eenmaal neergeschreven heb, toen men mij had aangewezen om sous-prefectoriale redevoeringen te verslaan. Op een 200 Meter achter ons de menigte, met moeite in bedwang gehouden door den heer Marée, die, terwijl hij onafgebroken in twee talen het anathema buldert over het ongedisciplineerd publiek, toch dien journalist in het oog houdt, die zoo mal is om... enfin laat ons zeggen: op zijn neus te gaan vallen. Vóór ons enkele heeren, bevoorrechten, die hun kodak laten klikken.

De motor gaat nijldiger en nijldiger brommen en ik heb het besef, dat achter mij de handlangers ons toestel met alle kracht moeten in bedwang houden. Een onmerkbaar teeken van den stuurman, men laat los; wij rollen vooruit. Mijn zenuwen in de hoogste spanning, tracht ik mij rekenschap te geven van de gewaarwordingen — aangenaam of benauwend —, die het oogenblik van vliegen zullen aankondigen: zal het zijn, alsof ik op eens lichter ben geworden, of iets anders, iets onbekends, iets ongehoords. Wij rollen nog altijd, zoo iets van 65 K.M. in het uur. Nu zal de schok wel komen en als werktuiglijk gluur ik ter zijde naar den man naast mij. Maar dat is niet meer de Métrot van zooveen, dat is een onbekende, grootere Métrot. Het is niet meer de motor, die den zwaren toestel leven geeft, maar de krachtige, kalme wil van dezen man... Als ik weer recht voor mij uit kijk, hangt daar één van de voorwielen allerdolst als een machteloos ding in de lucht, zooiets als de pooten van een paard, dat met een stoomkraan aan boord van een zeeboot geheschen wordt. Wij vliegen al! Eerst een paar Meters van den grond, dan meer, twintig, dertig, veertig...

Door een vergelijking het vliegen te willen uitdrukken zou onbegonnen werk zijn. Men spreekt bij den snelsten gang van een paard wel van vliegende ren. Maar van een biplan kan men evenmin zeggen, dat ze rent, als dat ze rolt, vaart, of vliegt. Laat ons het glijden noemen. Zij glijdt over het ontastbare, dat is te zeggen, zonder ook maar de geringste gewaarwording van verplaatsing te geven, als de wind u niet in het gelaat striemde en zonder het wonderlijk gezicht van de aarde, die regelmatig onder u wegroelt. Ik sluit de oogen en het is alsof ik ergens op den grond zit en een heftige wind mij pal in het gezicht blaast.

O, wonderlijke boomen zoo van boven, zonder stam of takken! Wij passeeren een weg, een beek, de aarde maakt den indruk van een groote kaart, die men plotseling onder uw neus wegtrekt.

Midden in het veld een Arabier met een geit. De Arabier verwaardigt ons geen blik,

wellicht hoopt hij ons beter te zullen kunnen bekijken, als wij zoo dadelijk vallen. Vallen; waarom vallen? Alles gaat uitstekend en Métrot is prachtig meester van zijn toestel. Laat ik liever aan wat anders denken. Maar die staken bij de wijndruiven zijn verschrikkelijk puntig. Waarom, ja, voor den duivel, waarom slijpt men daar zulke gevaarlijke punten aan? Maar de wijngaard ligt achter ons, Goddank! Nu zijn het boomen, nu een keurig geploegde akker, beken, voetpaden... hagen van harde, nijldige, puntige aloë-struiken... De motor werkt uitstekend. Die goede, trouwe motor!

Nu zullen wij moeten neerdalen. Hoe zal dat afloopen? Opletten! Men zegt, dat het soms met hevige schokken en stooten gepaard gaat. Ik zoek de tribune achter mij, rechts, maar ik zou daar lang kunnen zoeken, wij vliegen er recht op aan. Domoor, die ik ben, wij zouden immers een cirkel beschrijven? De snelheid is nu krankzinnig... Wat beteekent dat? Zeker de wind van achteren. Maar dat geeft ongelukken! Wij moeten dalen, maar de aarde schijnt ons met een wanhopige snelheid te naderen...

Nu zal het gebeuren... Niets. Zachtjes raken de wielen den grond. Nog een veertig meter rijden wij dan voort: „tout le monde descend”! Aldus de gewaarwordingen van den heer F. BEUNKER, hoofdredacteur van de „Dépêche Algérien” bij een vliegtocht te Blida.

Algiers.

G. F.

De Heilige Kever der Egyptenaren.

KEVERS en torren behooren nu juist niet tot de meest verstandige der insecten. Toch worden er onder de 100.000 soorten, over de aarde verspreid, gevonden, die eene gunstige uitzondering maken op hunne broederen.

Om dit te bewijzen, willen wij even 't een en ander mededeelen uit het leven en bedrijf van den Heiligen Kever (*Ateuchus sacer*) der Oude Egyptenaren. Hij behoort tot het geslacht der Pillenkevers en is in uiterlijken vorm zeer goed van andere te onderscheiden. Zijne verstandige wijze van handelen kwam den ouden zoo merkwaardig voor, dat zij hem beschouwden als het zinnebeeld van de aarde, de zon en den moedigen krijgsman. Daarom plaatsten zij zijn beeld, in kolossale grootte, in steen gehouwen in hunne tempels. De latere, meer verstandige Romeinen beperkten dien eeredienst tot het dragen van in steen uitgehouwen kevers, die zij als amuletten droegen. Ook werden ze gebalsemd, en deze mummieën in bijzondere vazen bewaard.

En waaraan heeft nu deze tor hare bekendheid te danken?

Het hier heeft de minder smakelijke liefhebberij om van mest, liefst koemest, ballen ter grootte van twee c.M. te vormen, en daarin haar toekomstig kroost te verbergen. Zij is derhalve pillendraaier van professie. De ouden zagen in die manier van doen het symbool van de beweging der hemellichamen, alsook van den moed en de volharding des krijgsmans, en vandaar de vereering, die men haar toedroeg.

Met het getande kopschild wordt een kluitje mest van de drek hoop losgemaakt, en dan gaat 't op een rollen van wat ben je me. Nadat het wijfje er een eitje ingelegd heeft, wordt de pil nog eens gefatsoeneerd met de pooten en daarna net zoo lang heen en weer gerold, tot de kogel hard en glad geworden is. Om dit te kunnen constateeren, heeft er om de twee schreden ongeveer een nauwkeurig onderzoek plaats. Eindelijk, ja wel, heeft men een pil jverkregen zóó mooi, als de knapste apotheker maar wenschen mag. Doch nu moet het moeilijkste deel van den arbeid nog beginnen. 't Mannetje is op onderzoek uit geweest, ten einde een geschikt terrein te vinden, dat als begraafplaats dienst kan doen. Verheugd deelt hij zijn wederhelft zijne ontdekking mede, en nu begint het vervoer. De een trekt, de ander duwt.

Komt men onderweg een moeilijk terrein tegen, geen nood. Met hun sterke koppen tillen ze den kogel, die soms de grootte van een kleinen appel heeft, op, en heffen hem omhoog. Zakt hij in een diepte weg, waaruit ze hem niet optrekken kunnen, dan is goede raad duur. Doch daarom geven ze toch den moed niet verloren. Moeder de vrouw houdt bij de pil de wacht en vader gaat hulpvrouwen halen. Weldra komt hij met een aantal bondgenooten terug, en gemeenschappelijk brengen zij den kogel weer aan het rollen. Ter bestemming der plaatse aangekomen, wordt met de sterke, getande voorpooten, die als een spade werken, een graf gedolven en de pil daarin gewerkt, waarna de opening weer met aarde wordt aangevuld. Na verloop van tijd zal het jong, in dit graf tot ontwikkeling gekomen, de groeve openen en in de wijde, wijde wereld rondzien. Intuschen heeft het ouderpaar zijn taak nog niet geëindigd. Er is nog maar voor de toekomst van één der hunnen gezorgd. Op nieuw gaan zij aan het werk en houden daarmede zoo lang vol, totdat zij, uitgeput door den vermoeienden, aanhoudenden arbeid, stervend op het schouwtooneel hunner daden neerstorten.

P. FRANSEN Jz.

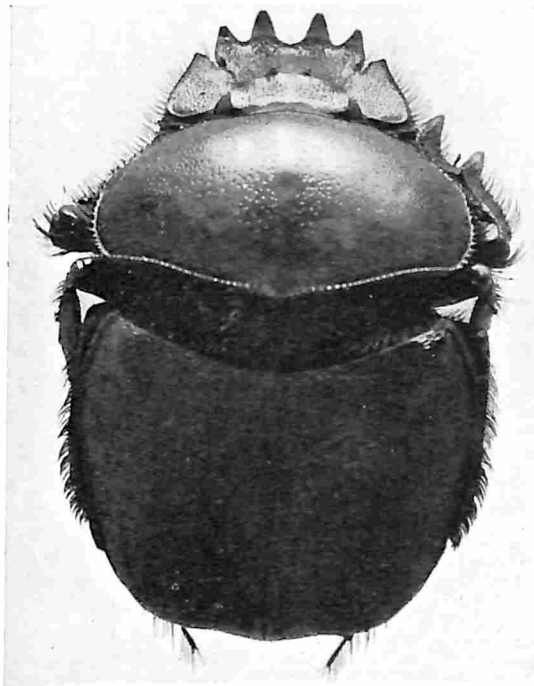

Foto B. H. Reekers.

DE HEILIGE KEVER (*ATEUCHUS SACER*).

MONTFERLAND.

MENIGEEN, vooral wanneer hij geen Gelderschman is en de schoolbanken reeds een flinken tijd achter zich heeft liggen, weet bij het hooren van dezen naam niet, waar hij dat land zoeken moet, denkt aan Zwitserland, misschien aan de Pyreneeën, maar niet zoo spoedig zoekt hij het binnen onze landspalen, waar het toch te vinden is, al is het op het kantje af.

Montferland is de naam van een der heuvels in de boschrijke heuvelstreek, die gelegen is in het zuid-oosten der provincie Gel-

derland tusschen den Rijn en den Ouden IJsel. Deze heuvels bestaan uit twee groepen, beide loopende van het noord-oosten naar het zuid-westen; een westelijke beginnende met den Hettenheuvel, die door zijn 105 meter een der hoogste punten van ons land is en waarop zich nog steeds het signaal bevindt van de trigonometrische opneming van ons rijk, ongeveer een eeuw geleden door generaal Krayenhoff gedaan. Door den Hulzenberg is de Hettenheuvel met den op Duitsch gebied liggenden Eltenberg verbonden, waar deze groep in een steile helling naar de Rijnvlakte afloopt. De tweede, kleinere, oostelijke groep wordt dan gevormd door Montferland, dat zich 83 M. boven A.P. verheft en enkele geringere bodemverheffingen, zooals de Galgenberg, eindigende bij Zeddum en 's-Heerenberg. Ook worden de beide groepen in haar geheel meermalen het Montferland genoemd, zij beslaan een grootendeels met dennenbosschen bezette oppervlakte van ruim 2000 hectaren.

Met mijn camera als reismakker vertoefde ik den vorigen zomer of beter gezegd in het jaargetijde, dat daarvoor moest doorgaan, een tweetal weken in het op Montferland gelegen hotel, doorkruiste de geheele streek te voet in alle richtingen en wil thans trachten, door middel van woord en beeld, die lezers van „Buiten”, voor wie dit mooie hoekje van ons land nog een terra incognita is, op te wekken er eens kennis mede te maken.

De allereerste vraag, die zich voordoet, is: hoe kom ik er? Dit was, tot voor weinige jaren vrij lastig; Montferland lag nogal geïsoleerd en aan dit vroegere isolement is het zeker wel te wijten, dat het thans betrekkelijk nog zoo weinig bekend is. Sedert de opening van de stoomtramlijn Zutphen—Emmerik is hierin echter een groote verandering gekomen en staan voor den uit het westen komenden reiziger twee wegen open, via Zutphen en vandaar per tram tot Zeddum of de halte Montferland, of via Emmerik en dan per tram tot 's-Heerenberg of de halte Montferland, in beide gevallen moet het laatste gedeelte, een klein half uur, te voet afgelegd worden. Ik koos den eersten weg, wijl deze ten deele door een merkwaardig stuk van Gelderland, de Graafschap, leidt. Bij Doetinchem gaan we over den Ouden IJsel, verlaten de Graafschap en komen in den vruchtbaren Lijmers. Zoo komen we dan weldra bij Zeddum, waar we de tram verlaten om te voet onzen weg te vervolgen, die hier al dadelijk begint te stijgen.

Van Zeddum, de naamsafleiding is duister, wordt reeds in 1211 gewag gemaakt, in 1398 heette het Sedenhem, in 1485 Zeden, in 1550 Seeden, in 1571 Zedam en in 1594 Zedenheim 1). Het ligt vriendelijk tegen een heuvelhelling en bezit wellicht een unicum op het gebied van kerkelijke kunst in ons vaderland, want in de Roomsche-Katholieke kerk bevindt zich een allerfijnst gebeeldhouwd hoofdaltaar uit de 15de eeuw, dat met zijn weelderig snijwerk en rijke beeldengroepen terstond aan de beroemde Middeleeuwsche altaren van Calcar herinnert. Ook de aan het einde van het dorp hoog gelegen molen trekt door zijn bijzonderen vorm onze aandacht. Zeer waarschijnlijk is deze molen in vroeger tijden een wachttoren of iets dergelijks geweest; de bouw en ligging wijzen er op. Tot mijn spijt heb ik echter nergens hierover iets kunnen vinden; er moeten zich in deze buurt, ik meen bij Didam en ook over de grens nog een paar soortgelijke molens bevinden. Het loont zeer de moeite een bezoek aan den molen te brengen, want van dit hoog gelegen punt af geniet men

van zeer mooie vergezichten over den Lijmers en ook op Montferland zelf. Over den Bult of Paaschbult leidt nu onze weg bijna recht en langzaam stijgende naar ons doelen is de voet van den eigenlijken heuvel, die door zijne begroeiing met hoogopgaand beukenhout een machtigen indruk maakt, weldra bereikt. Hier wandelende komt ons het „Froniferum Nemus” van Caesar Gezelle, naamgenoot van den grooten Guido, in de gedachte:

Zoo wonderstil is 't woud!
Zoo onberoerd aan 't droomen
Staan, 't rilde rijshout en
De beuk- en berkeboomen.
De woudgeur walmt uit 't mos
Alom die grauwe zuilen,
Die voetvaste, eeuwig staan
Hun zware rust te druilen.
Geen wind en waait, geen zucht
En lispelt door de blaren:
Zij liggen op de lucht,
Alsof ze aan 't slapen waren.
Geen lapke lucht en loert,
Geen blauw door 't groen geloovt',
En 't staat mij al rondom
In zachtgroen toegetooverd.
De zonne giet haar goud,
In lange draan geweven,
't Gesloten dakwerk door
Der tempelstille drevlen.
Niets, — als het stille mos
Niets, — als de ranke stammen
En sperken zonnevier,
Die op de blaren vlammen.

Foto F. F. Bins.

MOLEN VAN ZEDDAM.

Foto F. F. Bins.

AAN DEN OUDEN IJSSEL.

Om nu op het vrij groote plateau, waarop het hôtel gelegen is, te komen, kunnen wij den rijweg, die spiraalsgewijze om den heuvel loopt, volgen, of gebruik maken van een der rustieke trappen, die ongeveer recht naar boven leiden. Eenmaal boven genieten we van een prachtig uitzicht, vooral over de Rijnstreek; over het hooge naaldhout heen trekt de 96 M. hooge Hulzenberg en de Eltenberg met den kerktoren van Hoog-Elten dadelijk onze aandacht, naar links zien we het Stockumsche veld met zijn molen, het dorpje Hütum en daarachter is bij helder weder Kleef, aan gene zijde van den Rijn, zeer goed te zien. De halfcirkel wordt gesloten door den toren van Emmerik en meer op den voorgrond door 's-Heerenberg met zijn in het dichte groen half verscholen slot. Aan den anderen kant wordt in den zomer het uitzicht door het zware hout vrij wel belemmerd, alleen één punt biedt een schilderachtig doorzicht op Zeddum.

Alvorens nu het Montferland van heden nader te beschouwen, willen we eerst een blik werpen op zijne geschiedenis. Door wellwillendheid van den aardrijkskundige, dr. H. Blink, raakte ik bekend met eene in den Gelderschen Volksalmanak van 1842 voorkomende studie, getiteld „Herinnering aan Montferland” van den oudheidkundige dr. L. J. F. Janssen, aan welke studie ik een en ander ontleende. Er is in de geschiedenis veel duisters, om te beginnen al de naam. De oudst bekende geschriften, waarin de naam Montferland voorkomt, dateeren van 1550 en 1556 en bestaan uit rekeningen van den rentmeester der domeinen van het Graafschap Zutphen. In deze rekeningen wordt de Montferlandsche berg Montfranderberg genoemd 2) en de gissing is gemaakt, of dit ook eene verbastering van Montferraterberg kan wezen, daar bekend is, dat er omstreeks 1300, Lombardiërs, de bankiers van die tijden, uit Montferrat, te 's-Heerenberg gevestigd waren. Volgens eene andere lezing zou de naam zijn afgeleid van Montemferre, wat zeggen wil opgedragen berg en op een kunstmatigen aanleg wijzen zou. Deze meening werd voorgestaan door dr. Jacob Schneider in een in 1845 te Emmerik uitgegeven werkje 3), dat gedeeltelijk een critiek op de studie des heeren Janssen is, en waarvoor, in aanmerking genomen de eigenaardige ronde gedaante en de aanwezigheid van een door een wal omringde gracht aan den voet van den berg, die een omvang van 600 meter heeft, veel te zeggen valt. Mij komt het echter nog waarschijnlijker voor, dat de berg als zoodanig bestond en later, zeer waarschijnlijk door de Romeinen tot eene versterking of wachtheuvel omgebouwd is. Van deze meening is ook H. M. Werner, schrijver van een stukje over de Kennade bij Doetinchem, voorkomende in den Gelderschen Volksalmanak van 1889, die zegt: „Van „Emmerik liep nu (dit alles staat „historisch vast), door het zuiden „van de tegenwoordige Graafschap „de Romeinsche heirweg over „'s Heerenberg en Didam naar „Doesburg en Keppel, met een „zijtak van Didam naar Babberich. „De tamelijk hooge Eltenberg en „de ongetwijfeld door de Romeinen „nog kunstmatig zeer verhoogde „Montferlandsche heuvel, van „waar men zoowel den Rijn, „(wiens loop toenmaals niet was „zooals thans), als bedoelden heir- „weg over eene groote uitgestrekt- „heid kon gadeslaan, boden zich „vanzelf aan tot het stationeeren „van wachtposten”.

Luisteren we nu eens wat de sage ons meedeelt. In den ouden tijd woonden er in deze streek reuzen, die den Eltenberg opgeworpen hadden; hiermede bezig zijnde, liet een van hen een stuk grond van zijn kruiwagen vallen en wilde dat stuk weer oprapen, waarop een zijner makkers hem toevoegde: „Kom, laat dien mondvol-land maar liggen”. Die mond-

Foto F. F. Bins.

KERK VAN ZEDDAM, VAN DEN MOLEN AF GEZIEN.

vol-land was het tegenwoordige Montferland. Ook elders in ons land wordt het ontstaan van heuvels op dergelijke wijze door de sage beschreven en valt er misschien uit af te leiden, dat een sterke, krachtige volksstam in overoude tijden, toen de geschiedenis nog niet werd opgeschreven, maar de gebeurtenissen alleen door overlevering van mond tot mond zich voortplantten, deze streek bewoonde. Mogelijk waren het wel de Kelten, voor zover wij weten de eerste bewoners onzer gewesten, aan wie Montferland tot offerplaats diende. Tot dit vermoeden kan bijdragen het feit, dat daar in de buurt voor jaren geleden door een landman bij het bewerken van den bodem een zoogenaamde donderbeitel van gele flintsteen (jaspis) gevonden is. Ook zijn er omstreeks 1783 aan den zuid-oostelijken voet een aantal urnen opgegraven, die den vindsters ten spijt, geen geldstukken, maar wel doodsbeenderen inhielden; deze urnen wezen door kleur en vorm op een vóór-Romeinschen, dus Keltischen, of Germaanschen oorsprong. Dit is de meening van dr. Janssen, met wien dr. Schneider het op dit punt niet eens is, deze laatste neemt op verschillende gronden aan, dat Montferland een geheel kunstmatig, door de Romeinen opgeworpen heuvel is 4).

Misschien is aan sommige lezers het woord donderbeitel onbekend, voor hen eene kleine toelichting. In „Het Leven van onze Voorouders” door Mr. N. de Roever, lezen we, dat in de openge-

Foto F. F. Bins.

UITZICHT VAN DEN MOLEN TE ZEDDAM.

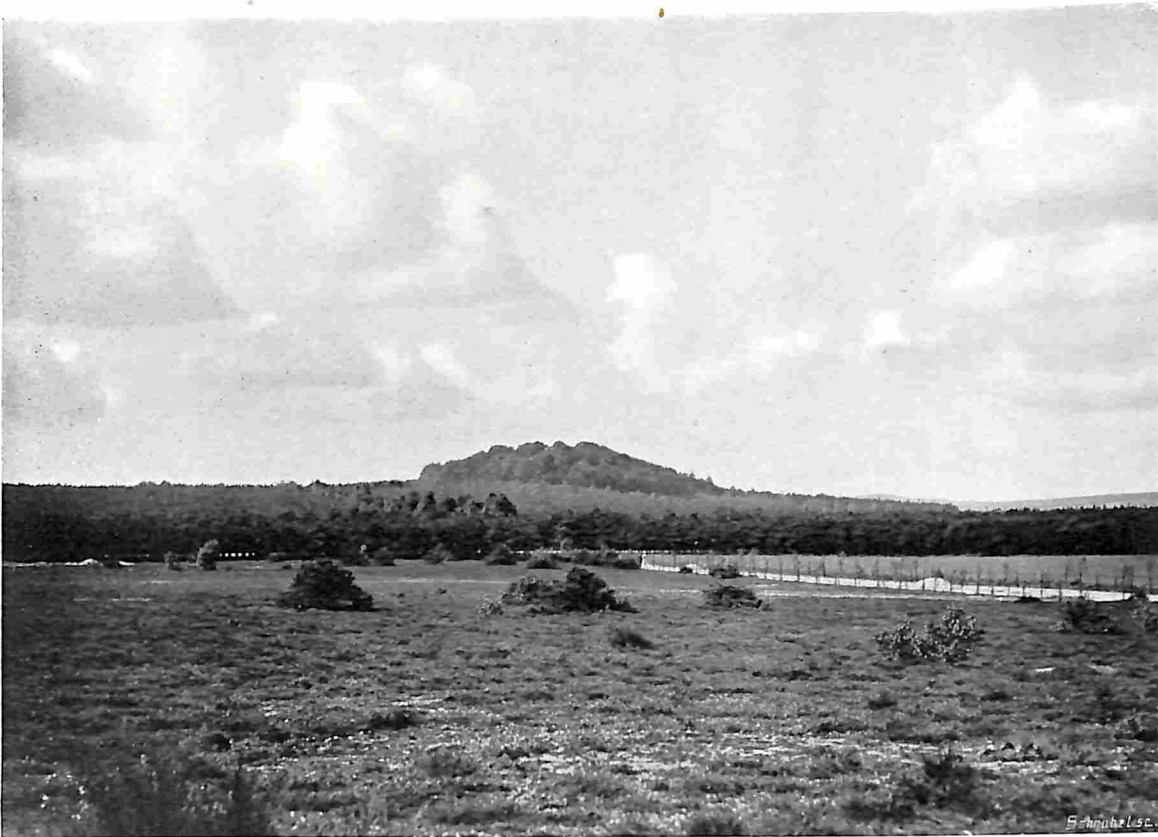

Foto F. F. Bins.

DE MONTFERLANDSCHE HEUVEL GEZIEN VAN DEN PAASCHHEUVEL AF.

legde Hünebedden of steengraven, die we, zooals men weet, vooral veel in Drente aantreffen, en ook in de nabijheid dier graven dikwijls steenen werktuigen als bijlen, beitels, hamers, wiggen, enz. gevonden werden. De vroegere landbewoners beschouwden deze voorwerpen met een bijgeloovig ontzag als donderkeilen, die volgens de Noordsch-Germaansche mythologie door Thor of Donar aan de spits van den bliksemstraal in de aarde geslingerd werden. Bij elk onweder rezen ze naar boven en kwamen na zeven jaar weer op de aarde. Wie er een vond, deed wel dien te bewaren, want hij beschermde tegen het inslaan van den bliksem en gold als talisman tegen veel kwaads. Wij weten thans beter. Vorig jaar nog werden aan den voet van den Mookerberg door een landbouwer twee steenen beitels opgegraven, die vermoedelijk ook wel uit wat we het steentijdperk onzer vaderlandsche geschiedenis noemen, dateeren 5); en ook in dit jaar, in het laatst van Februari, werd te Ruinen (Drente) een dergelijk werktuig gevonden, een prachtig exemplaar, dat aan het Oudheden-Museum te Assen ten geschenke gegeven werd.

Keeren we tot Montferland terug. Hoewel geen der oude Romeinsche schrijvers het vermeldt, mogen we toch wel als vaststaand aannemen, dat de Romeinen dezen heuvel kenden en er zich op een of andere wijze op gevestigd hebben, te meer nog, daar bij een kleine opgraving in 1843 door Dr. Janssen gedaan een stuk rooden Romeinschen tegel gevonden werd met een ge-

Foto F. F. Bins.

RUSTIEKE TRAP OP MONTFERLAND.

deeltelijk leesbaar inschrift, dat naar hij meende den naam van het 6e legioen was; dit legioen hield in den strijd tegen Claudius Civilis den Eltenberg, Xanten, Kleef en Nijmegen bezet. Het is zeker te betreuren, dat men nooit opgravingen op grooter schaal ondernomen heeft, waartoe toch onder anderen bij den bouw van het tegenwoordige hotel, wel gelegenheid moet geweest zijn; wie weet wat voor schatten op oudheidkundig gebied Montferland nog in zijn schoot verborgen houdt.

We moeten nu vele eeuwen overslaan en vinden dan Montferland in het bezit van de graven van den Berg. Het oude graafschap Bergh, dat volgens de overlevering eene broederdeeling van het graafschap Zutphen moet geweest zijn, omvatte de tegenwoordige gemeenten Bergh en Didam benevens een deel, dat thans aan gene zijde van de grens ligt. De graven van den Bergh resideerden op het slot te 's-Heerenberg, dat in het jaar 1379 stadsrechten en privilegiën van hen ontving. Door een van hen, Oswald, werd blijkens de thans nog aanwezige gedenkstenen in den gevel van het zoogenaamde jagershuisje, waartegen het hotel aangebouwd is een of ander bouwwerk gesticht. Het inschrift, een tijdvers, van den

eenen steen luidt:

Chronicon.
thesaVrIs eXCIsIs
osVVaLDVs Me
strXXIT

(Thesauris excisis Oswaldus me struxit), wat zeggen wil: Door uitgegraven schatten heeft Oswald mij gebouwd, maar ook door eene andere vertaling van „excisis” zou kunnen beteekenen: Oswald heeft mij toen zijn schatten op waren gebouwd. Wat nogal wat scheelt, in het eerste geval kan het een grootsch paleis, in 't tweede een heel bescheiden huisje geweest zijn. Dr. Janssen, die in het archief te 's-Heerenberg nasporingen deed kon er niets over vinden, evenmin over het duister inschrift van den tweeden steen, dat luidt:

Chronodisticon 6)
rVDera : sI : pVDVIt :
trIstesqVe : habltare : rVInas :
en : noVa : strVCta : tIBI :
regIa : pLVto : reDI.

(Rudera si puduit tristesque habitare ruinas. En nova structa tibi regia, Pluto, redi), waarvan de vertaling luidt: „Heeft men zich geschaamd de bouwvallen en het akelig puin te bewonen, Ziehier voor u een nieuw paleis gebouwd, Pluto keer weder”.

Het is zeker merkwaardig, dat de archieven daarover zwijgen, mogelijk is het echter, dat er in het oude archief van 's-Heerenberg wel iets over te vinden geweest is; dit archief heeft echter wel wat geleden, doordat een gemeentebode het gedeeltelijk gebruikte om de kachels aan te maken 7), terwijl misschien ook wel door den brand van het slot te 's-Heerenberg, waarover straks meer, veel verloren is gegaan.

(Slo! volgt).

F. F. BINS.

1). J. S. van Veen. Geldersche plaatsnamen. Bijdragen en Mededeelingen der Vereeniging „Gelre”. Deel XII, §

2). Op kaarten van 1639 en 1730 heet het resp. Monterland en Montverland.

3). Der Eltenberg und Montferland bei Emmerich. Ein Beitrag zur Geschichte des Römischen Befestigungswesens auf der rechten Rheinseite, Von dr. Jacob Schneider. Emmerich, 1845. J. L. Romer.

4). Ik kan die verschillende gronden hier niet opsommen en verwijs belangstellenden naar genoemd werkje, dat ook in de Universiteits-Bibliotheek te Amsterdam aanwezig is.

5). In verband met vorenstaande verwijs ik naar de voordracht van den Heer W. J. de Wilde over „De Hunnebedden in Nederland”, gehouden te Amsterdam voor de leden van het Kon. Ned. Oudheidkundig genootschap te Amsterdam op 24 Jan. 1910.

6). Chronodisticon is niet juist; dit moet wezen Chronodistichon.

7). Zie over deze archieven Mr. J. W. Staats Evers, Gelderland's voormalige steden, pag. 41.